

kötetre való publicisztikája, amely annak idején *Útkaparó* címmel került az olvasóközönség kezébe, s amely a jelen gyűjteményben is olvasható. Az irodalmi és közéleti vitákban szót kérő író a szocialista humanizmus elveit hangoztatta, a szocialista társadalom etikai normáit védelmezte.

A közéleti harcok s kivált személyes életének alakulása ugyanakkor a számvetés kényszerét hozták, Déry Tibornak újra végig kellett gondolnia az írói hivatás feladatait és lehetőségeit. E küzdelmes, nemegyszer drámai számvetés során végül az ironikus szkepszis győzedelmeskedett. Ezt a szkeptikus ironiát mutatják a kései regények is: a *G. A. úr X-ben*, *A kiközösítő*, és főleg az *Ítélet nincs*, amely az élet és a történelem mérlegre állítása révén kívánta igazolni a szkepszist, és magyarázni az ironiát. Az írói pálya e harmadik szakaszán nőtt meg ismét az értekező próza szerepe. Már a három kötetre menő *A napok hordaléka* című jegyzetsorozat is a tájékozódó és elmélkedő esszéműfaj szerepét példázza, az önéletrajzi emlékezések, önportrék, interjúk, töprengő írások egész légiója pedig még inkább kidomborította azt a tényt, hogy az idős író kezén a magyar esszéirodalom egészen sajátos változata jött létre. Ennek a változatnak a nyilvános gondolkodás, a belső ellentmondások vállalása és kendőzetlen feltárása, a szellemi *nyitottság* adott igazi műfaji karaktert és személyes művészi erőt.

Az öregkori esszék részben vallomásos jellegűek, az átélt sorssal és a létrehozott életművel vetnek számot, egyszerre tanúsítják a bölcs derűt és a feltámadó szorongásokat. Vannak közöttük novellaszerű remekművek, amelyek lírai érzékenységgel mutatják be a kétségeivel küzdő öreg író közérzetét. A *D. T. látogatása T. D.-nél*, *Egy gyáva ember arcképe*, *Egy öregember arcképe* és *Pályám emlékezete* című önvallo-másokra gondolok. Más írásoknak inkább bölcséleti, pontosabban társadalom- és történelembölcséleti hangoltsága van. Így a *Jegyzet a Balatonról*, az *Emberekről, állatokról*, az *Alkonyati táj egy gyilkossággal s a folytatásával* című „jegyzetek” általában a humanizmus mai értelmezését, a humánus elvek érvényesülésének lehetőségét kutatják. Szétnézve a drámai feszültségek között hányódó jelenkoron, Déry Tibor nem volt éppen reménykedő. Az emberi természet rejtélyein töprengve mind inkább hatalmába kerítette a szkepszis, nemegyszer a nyílt kétségbeesés. Ennek a szkepszisnek és kétségbeesésnek volt részben kifejezője, részben palástja az ironia. Mindazonáltal a szkeptikus szemlélet és bölcsélet nem uralkodhatott el a késői műveken: Déry mindvégig őrizte az emberiség megmaradásába és fejlődésébe vetett hitét. Azt a hitet, amelyet még ifjúságában küzdött ki magának, és amely legkésőbb óráiban is képes volt megcsillantani valami halovány reményt. „... bízom az élet szükségességében” — mondotta egyik utolsó nyilatkozatában. Ez a bizalom világítja be értekező prózájának utolsó fejezetét. (*Szépirodalmi*, 1978.)

POMOGÁTS BÉLA

A Kortársaink sorozat új kötetei

Az irodalomtudomány fejlődése nem független tárgyától: elmaradásai és föl-zárkózásai, ha ütemkülönbséggel is, állapotváltozásaiból következnek. Irodalmunk ötvenes-hatvanas évekbeli megelevenedése, szellemi frissesége mintha most érne el a szaktudomány műhelyeiig. Ennek egyik jeleként olyan lírai életművek birtokbavételére is vállalkozik, melyekkel korábban semmit vagy vajmi keveset tudott kezdeni. Módszertana mostanában válik alkalmassá (az életmáslón önkifejező, a személyiség, emberi magatartás és élmény konkrétságát megragadó költészet mellett) a kreatívabb és stilizálabb szándékú, úgynevezett műalkotáslíra vizsgálatára. Szép és bizonyító erejű példája e törekvésnek a Kortársaink sorozat újonnan megjelent néhány kötete.

Tamás Attila tanulmányíró módszere irodalomtörténeti és esztétikai szemlélet szerencsés ötvözete. Németh László egyik írásában a műveltség két fajtáját határolja el egymástól. „Az egyik típusnak a műveltsége időellenes — az vonzza, amin a legkevésbé érzi az idő hatását. Kedvenc stúdiumai, megnyilatkozási formái: a filozófia, matematika s költészet. Ezzel az »abszolút« műveltségre törekvő típussal szemben áll a történelmi, melynek éppen az idő az eleme: a dolgokat történeti kibontakozásukban figyelni.” Tamás Attila látásmódja e kettő kombinációja: egyszerre térképezi a weöresi világ „általános, viszonylag állandó tényezőit”, s figyel a világ kiépülésének fokozatosságára. Miközben eljut az életmű végső magyarázó elvéig: az egyetemesség (faculté maitresse-szerű) eszméjéig, — a világvég gyökérzetét is föltárja: az ógörög naiv természetfilozófia és a buddhista mítoszok, Platon és Heidegger ösztönző hatását, a költő idealizmusát megtépázó negatív társadalmi-politikai tapasztalatokat, továbbá a cselekvő lét helyett szemlélődésre indító alkati önismeretet. Tamás Attila költőportréja: időrenddé fejlesztett tipológia.

Weöres pályáját a szerző maradandóság és megújulás, önmagához való hűség és szüntelen („proteuszi”) alakváltás dialektikájaként ábrázolja. Az életmű statikája a világvég. Weöres számára „a külső élet nem igazi létezés”, a történelem csak héj a világon, nem lényeg, hanem látszat, nem valóság, hanem felszín. A politizáló, eseményekben elkeveredő költő helyett a befelé forduló szemlélődő (a kosztolányias „homo aestheticus”) magatartását fejleszti ki önmagában, az olyan alkotót, aki a történelem megértése helyett, sőt azt mintegy elutasítva, az emberi létezés egyetemes viszonylatait akarja föltárni, a világ „hajdani zárt ös-egységének” látomását, mitikusan bár, de újrafogalmazni. Az életmű dinamikája viszont a személyiségfelfogás. Az individuumok megjelenése Weöres szerint a lét szakadozottságának tünete. Az „én” azonban sose lehet abszolútum, létformája a folyton változás, s a költő a játékoság által „kiegészítheti a természeti látványból kialakuló összefüggéshálózat hiányait”. E világvég és személyiségmodell — Tamás Attila jó szemmel vette észre — inkább költészet, mint filozófia: lírai kontúrjai elmosódtak, s a „teljességet elérni akarás és elérni nem tudás” alkotói drámájáról hoznak hírt.

A világvég Weöres pályáján — miként azt Tamás Attila példásan elemzi — lírai motívumokban testesül meg. Férfi és nő viszonya: a beteljesülés Aranykort közvetítő misztériuma. Kapcsolatteremtés a végtelennel: elvagyódás a térben-időben szűkös létezésből valami egyetemesebb, gazdagítóbb állapotba. Gyermekvilág: mint „az álomi vizekben otthonosabban megmártózó létezés”, lehetőség az elidegenedés leküzdésére. Zenei-iparművészeti alkotásmód: kísérletező játék fogalmiság helyett a nyelv auditív-zenei képességének érvényesítésére. Szerepkeresés: az „én” gazdagítása egy „mintha igaz lenne” világgal; vagy úgy, hogy tükörbe pillantó mezfelöltés (*Psyché*), vagy úgy, hogy énföladó teljes azonosulás (*Három veréb hat szemmel*). E motívumok egyszersmind verstípusok is, s — az éles ellentétekben, végtelen kontrasztokban fejlődés törvénye szerint, az alkotói személyiségfelfogást kifejezőn — lírai korszakokká rendeződnek. Az indulásra még a tanítványi attitűd a jellemző: Weöres a fiatal „poéta doctus” Babits ötletét teljesíti ki, „másokkal kapcsolatot teremtvén formálja-bontakoztatja önnön sokarcúságát”. Erre jön ellenhatásként a harmincas évek közepén az önálló lét kinyilvánítása, a „szürrealista képzettársítási és képbukfenceztetési önkény” személyessége. A negyvenes évek költészete (jobbára lírai eposzokban) a mitikus-filozofikus személytelenség költői programját valósítja meg. Az 1964-es *Tűzkút* újra fordulópont: a „más személyiségekkel azonosulni” szerepjátszó jelszavát adja ki, a „módosítva átvevő” költői gyakorlatát hirdeti meg. A weöresi költészet e lépcsőkön haladva válik következetesség és rugalmasság csodájává, a változásban is a logika teljességét megvalósító líra példájává.

Tamás Attila többszörösen is ellenőrizi-hitelesíti gondolatmenetét. Számára absztrahálás és verselemzés egymást igazoló és termékenyítő, egymásba átmenő tevékenység. A szemléleti, látásmódbeli analógiák nyomvonalát alapos és pontos filológiai munkával rajzolja ki. (Ilyen találó megfigyelés például József Attila és Weöres

pályakezdésének, egyetemességélményének, játékosztönének párhuzama.) A költői életmű invenciózus vizsgálatát, eredményeit szembesíti az irodalomtörténet- és kritikairás korábbi megállapításaival. Tanulmánya műfaját (tán túlzott szerénységgel) szempontjai leszűkítettségével és az életmű nyitottságával indokolva, kísérletként definiálja. Valójában egy majdani és teljességigényű monográfia körvonalai ismerhetők föl benne. (Még a drámára és a műfordításra is kipillant, persze a terjedelem megszabta korlátok között.) Esszéje az irodalomtörténész távlatosságának, mérték-tartásának és a kritikus érzékenységének megkapó dokumentuma.

Tamás Attila könyve — végül, de nem utolsósorban — irodalompolitikai tett. Egy nagy költőt integrál a szocialista kultúrába. „Egyre kevésbé lehet idegen körunkban egy olyan életmű, melynek talán legdöntőbb tényezőjét adja az egyetemesség” — summázza álláspontját. Weöres az emberi lélek kutatásával, a tudat redőinek kibontásával, lírai univerzumélményével, mindenségbirtokló látomásával műveltségünk szerves része. Végre az irodalomtudomány is mellette bizonyít. (*Akadémiai Kiadó, 1978.*)

ALFÖLDY JENŐ: KÁLNOKY LÁSZLÓ

Alföldy Jenő tanulmányírói ars poeticáját legtömörebben egy Halász Gábertől idézte mondat fogalmazza meg: „A legigazibb méltatás a kommentár.” Kálnoky lírájáról ő is kommentárt akar írni. Mindenekelőtt elhatárolja magát a műfajban gyakori önmutogatástól, hivalkodó öncélúságtól. „Divatos módszertanokkal bűvészkedő elemzések, ideológiai felmagasztalások és kigolyózások, impresszionista élménybeszámolók — íme a zörgő arzenál!” — festi meg a metodikai kérdés torzképét. Tudja, hogy a módszer sohasem függetlenítheti magát tárgyától, a kritikus magatartása a jó irodalom irányában csakis konformista lehet. Feladata mindenféle önmutogatás helyett a legnemesebb értelemben vett szolgálat. Tisztában van önnön határaival: a vers rejtett ösvényei, melyeken sötétben vezettek végig bennünket, mind térképre pontosan át nem rajzolhatók. Nemcsak etikai értelemben vonzó e tiszteletet parancsoló szerénység, hanem szakmai szempontokból is; — tárgya minél teljesebb átvilágításában leli meg célját.

Alföldi pályaképe műközpontú fejlődésrajz, tele találó és jellemző megfigyeléssel. A külső élet eseményeinek aprólékos gyűjtögetése helyett a belső életrajzra veti a hangsúlyt. Kálnoky költői indulását, írói eszmélését két motívumból eredezteti. Az egyik: a Nyugat úgynevezett harmadik nemzedékének (Weöres, Jékely, Vas, Radnóti stb.) értéktudata. „A cél elsősorban nem a bölcsek kövének keresése, nem hitvallás vagy világmegváltás. A befogadó szempontjából nem élményközvetítés, hanem élmények csiholása; az alkotó szempontjából nem annyira önkifejezés, mint inkább önmegvalósítás” — foglalja össze esztétikai szemléletük lényegét. A másik: a modern kultúra és történelem katasztrófaélménye, „a világpusztulás, a kultúra elpusztulásának víziója”, amely tulajdonképpen (Lukács György szavaival) „az osztálypusztulás előérzete”. Az ösztönzésekből költői program formálódik: „a mű megvalósítása, valami végleges és romolhatatlan előállítás az elrontott Teremtés elleni tiltakozásul”. A pályakezdés vizsgálatához képest valamivel hiányosabb viszont a *Lázás csillagon*s a vele kezdődő alkotói fénykor keletkezéstörténetének magyarázata. Mintha kissé nyitva maradna a kérdés: a hallgatás évtizede (1947—1957) vajon a válság krónikájaként értelmezhető-e, avagy inkább készülődésnek? Egyáltalán, mi a szerepe a műfordításnak a költő életlődésében?

Alföldy Jenő könyve kritikai fejezetekre tagolódó pályakép. (A kétféle módszert: az irodalomtörténészét és a kritikusét eredményesen ötvözi.) Általánosításai a műelemzésekhez reflexiószerűen kapcsolódnak. Így válik megalapozottá például, amit a szerző Kálnoky hosszú pályakezdéséről mond: hogy a költő nem újító, hanem „kristályosító” természet. Vagy a Kálnoky-verstípusra vonatkozó finom megfigyelése: „a »mondanivaló« nem a vers lelke, hanem legfőljebb drótváz, mely a szobor agyagját összetartja”. Torzító preconcepcióknak, előre kész sémáknak nyoma sincs. Alföldy

szereket az anyag bőségében mozogni, kompozíciót, tanulást elfogulatlanul a konkrét elemzések sugallataira bízni. Könyve mégse válik szétesővé. Sorjázó kötetáttekintései nem epizódjai a gondolatmenetnek, hanem gerince.

Alföldy kritikai esszéiből meggyőző erővel bontakoznak ki Kálnoky lírai korszakai. Az *árnyak kertje* (1939) Baudelaire és Kosztolányi ígésében, ironia és romantika egyensúlyával még tipikus ezüstkori költészet. Szecessziós túlstilizáltság, posztimpreszionista formaépítő hajlam, „az őszinteség cinizmusa” jellemzi. A negyvenes években (a *Lázás csillagon* retrospektív versanyagából kitűnően) a meditatív líra expanziója zajlik. József Attila gondolati lírájának egyre erősebb vonzásában Kálnoky számára mind tudatosabban vállalt költői magatartás az antifasiszta sztoicizmus. A *Lángok árnyékában*: szemlélet és gondolat egymásratalálása valamiféle „modern klasszicizmusban”. Az értelmiségi-Hamlet „férfias pesszimizmusa”, „heroiikum, gyöngéd szépség és groteskség” ötvöződése. Kálnoky most lesz sokhúrú költő: az abszurditás és a ráció, a fantasztikum és a horror (némiképp Hieronymus Bosch vízióira emlékeztető) látomásaiban, a groteszk tragikus és komikus változataival. A *Farsang utolján* — tájékozódás az objektív költészet világában. A műfordítás ebben a műfajban közjáték is, kiegészítő, járulékos tevékenység is. Kálnoky — mint Alföldy Jenő igazolja — a „színházi” fordítók közé tartozik, a „szép hűtlenség” kosztolányi—babitsi és a „szerkezet- és jelentéshű átültetés” Szabó Lőrinc-i gyakorlatát szintetizálón.

Alföldy gondolatmenetének csúcspontjai a verselemzések. Sokáig emlékezetes marad, amit a *Szanatóriumi elégiáról*, a *Hérosztrátoszról*, a *Hamlet elkallódott monológjáról* vagy a *De profundis*-ről mond. Kiderül, hogy a tanulmányírói eszményként vállalt kommentár nem csupán érzékenységet, beleélő és felidéző képességet tételez föl, hanem tanulást is. Nemcsak a poeta: doctus, de az interpretátor is. (*Akadémiai Kiadó, 1977.*)

GREZSA FERENC

Bojtár Endre: A kelet-európai avantgarde irodalom

A rohamosan gyarapodó avantgarde szakirodalomban, az összehasonlító irodalomtudomány fejlődésével párhuzamosan, egyre markánsabban bontakozik ki az izmusok két jellegzetes típusa: a nyugat-európai és kelet-európai avantgarde irodalom. A polarizáció hátterében az eltérő történelmi-társadalmi viszonyok, a nemzeti kultúrák fejlődésének különböző fázisai állnak — olyan jellegbeli módosulások tehát, melyek évszázadok óta meghatározzák e kultúrkörök érintkezési pontjait éppúgy, mint az egyes korstílusok, irányzatok viszonylagos önállóságát, nemzetekre mért lehetőségeit. Ilyen alapon beszélhetünk a reneszánsz, barokk, romantika stb. nyugati és keleti változatairól, s funkcionális eltérések körvonalazódnak az avantgarde szerepének társadalmi-politikai szempontú vizsgálatakor is. Végsőkéig leegyszerűsítve: a nyugat-európai modernista irányzatok többnyire egy sterilebb, a művészeti forradalom kérdésköreire korlátozó mozgalmat szélsőségesen kitágított keretei között léteznek, a kelet-európaiak pedig kikerülhetetlenül egy progresszív társadalmi mozgás vonzásában fejtik ki művészi elképzeléseiket. Munkásságukat alapvetően meghatározza a történelmi idők szapora változása, elsődlegesen ezek függvényeként fogalmazódnak az izmusok által felvetett kérdésekre adott válaszaik. Ugyanakkor látnunk kell, hogy a kétféle avantgarde kutatása máig a legtisztázatlanabb kérdések